

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ПОНЯТТЯ ТА СТРУКТУРА

OPERATIVE AND INVESTIGATIVE SUPPORT OF CRIMINAL PROCEEDINGS: CONCEPT AND STRUCTURE

Горобець Є.В., аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики
Одеський державний університет внутрішніх справ

У статті акцентовано увагу на необхідності посилення ініціативної складової роботи оперативних підрозділів під час розслідування складних кримінальних проваджень щодо організованих форм злочинної діяльності у формі оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження. Сформульовано визначення оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження з урахуванням положень чинного законодавства, а також існуючої слідчої та оперативно-розшукової практики. Автором визначено основні елементи оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження та надано їх характеристику, звернуто увагу на окремі складові вивчення осіб, які становлять оперативний інтерес, як передумову для оптимізації початку кримінального провадження та здійснення їх подальшого кримінального переслідування, а також створення на цьому етапі умов для подальшої систематичної інформаційно-аналітичної підтримки розслідування кримінального провадження шляхом отримання інформації про підозрюваного та інших осіб. Виокремлено основні напрями використання такої інформації після початку кримінального провадження. Також, звернуто увагу на обов'язковій участі оперативних підрозділів під час виявлення та нейтралізації протидії розслідуванню, зокрема якщо остання здійснюється у формах, що мають ознаки самостійних складів злочинів. Окрема увага звернута на загальні питання захисту доказів у межах кримінального провадження. Охарактеризовано роль оперативних підрозділів у наданні слідчому допомоги у визначенні стратегії розслідування та прийняття рішень в умовах тактичного ризику. Крім того, визначено роль оперативних підрозділів під час використання конфіденційного співробітництва у межах кримінального провадження, а також проведення окремих негласних операцій.

Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, оперативно-розшукове забезпечення, докази, негласні операції, оперативні підрозділи.

The article focuses attention on the need to strengthen the proactive component of the work of operative units during the investigation of complex criminal proceedings regarding organized forms of criminal activity in the form of operational investigative support for criminal proceedings. Formulated definition of operational and investigative support of criminal proceedings taking into account the provisions of the current legislation, as well as the existing investigative and operational and investigative practice. The main elements of operational and investigative support of criminal proceedings are determined and their characteristics are provided. Attention is paid to individual components of the study of persons of operational interest as a prerequisite for optimizing the initiation of criminal proceedings and their further criminal prosecution, as well as creating conditions at this stage for further systematic information and analytical support of the investigation of criminal proceedings by obtaining information about the suspect and others persons. The main directions of using such information after the initiation of criminal proceedings are highlighted. Also, attention was drawn to the mandatory participation of operative units during the detection and neutralization of opposition to the investigation, in particular, if the latter is carried out in forms that have signs of independent crimes. Particular attention is paid to general issues of evidence protection within criminal proceedings. The role of operational units in providing investigative assistance in defined investigation strategies and decision-making in tactical risk conditions is characterized. In addition, the role of operational units during the use of confidential cooperation within the framework of criminal proceedings, as well as the conduct of separate secret operations, is determined.

Key words: criminal proceedings, pre-trial investigation, operational search support, evidence, secret operations, operational units.

Аналіз сучасної практики роботи правоохоронних органів, зокрема й щодо розслідування складних організованих форм злочинної діяльності свідчить, що якість таких розслідувань знижується через недостатнє залучення до процесу розслідування оперативних підрозділів з метою реалізації оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження. Значним чином вказане зумовлено й доволі категоричним викладенням окремих норм КПК України щодо функціональної спрямованості оперативних підрозділів у кримінальному провадженні, на що ми звертали увагу в інших наукових роботах. Водночас, на нашу думку, з урахуванням норм чинного оперативно-розшукового та кримінального процесуального законодавства наразі необхідно ставити питання щодо повернення у практику роботи оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження як самостійної організаційно-тактичної форми оперативно-розшукової діяльності.

Так, на нашу думку, *оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження – це узгоджений між собою комплекс заходів, переважно негласного характеру, який реалізується оперативними підрозділами ініціативно та/або за координації слідчого чи прокурора на усіх стадіях кримінального провадження з метою створення оптимальних умов для здійснення процесу досудового розслідування та судового розгляду кримінального провадження.*

Аналіз наявної практики роботи оперативних підрозділів свідчить, що структурно процес оперативно-розшу-

кового забезпечення кримінального провадження може включати такі основні напрями та складові роботи:

по-перше, створення оптимальних умов для початку кримінального провадження та подальшого здійснення кримінального переслідування. Як відзначають окремі вчені, у значній кількості випадків особа може привертати увагу правоохоронних органів ще до вчинення нею злочину та початку кримінального переслідування, отримавши неформальний статус «особи, яка становить оперативний інтерес». Фактично, з цього моменту оперативні підрозділи здійснюють її ґрунтовне вивчення на предмет причетності до кримінального середовища чи конкретних фактів злочинної діяльності. На цьому етапі працівники оперативних підрозділів за допомогою установчих заходів отримують інформацію щодо соціально-психологічної характеристики особи: контакти, відносини у сім'ї та за місцем роботи, особливості психологічного портрету, авторитетність та роль у соціальних групах, у тому числі негативної спрямованості. Як свідчить практика, у переважній більшості випадків така інформація використовується для: планування та вибору конкретних тактичних прийомів проведення оперативно-розшукових заходів та визначення можливих оперативних підходів до особи; наповнення інформаційно-аналітичних обліків оперативного призначення (якщо інформація має стратегічне значення або потенційну цінність для боротьби зі злочинністю) [8]. Крім того, необхідно наголосити, що, окрім зазначених вище заходів, на вказаному етапі опе-

ративними підрозділами додатково можуть проводитись заходи, які спрямовані на: а) формування стійких оперативних позицій з метою агентурно-оперативного перекриття таких осіб, що буде здійснюватися і після початку кримінального провадження; б) нейтралізація окремих чинників, які можуть сприяти організації протидії кримінальному переслідуванню; в) реалізувати комплекс заходів щодо оперативної розробки такої особи в умовах ізоляції тощо.

Неможливо заперечити, що така інформація використовується й для формування оптимальних умов для початку кримінального провадження, зокрема й визначення оптимального моменту внесення відомостей до ЄРДР та початку кримінального переслідування, оскільки окремі науковці цілком слушно відзначають, що в сучасних умовах управління ризиками у процесі правоохоронної діяльності до ризиків, які пов'язані із розслідуванням кримінальних проваджень належать: а) ризики щодо передчасного початку кримінального провадження; б) ризики щодо невчасного початку кримінального провадження [7]. Наявність такої інформації на момент початку кримінального переслідування значно оптимізує роботу слідчого та забезпечує вирішення таких основних завдань початкового етапу розслідування:

а) побудова оптимального алгоритму проведення першочергових слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій;

б) планування та підготовка до застосування конкретних заходів забезпечення кримінального провадження, зокрема й застосування запобіжних заходів, пов'язаних із фізичною ізоляцією особи чи обмеженням свободи її пересування у випадку, коли зібрана оперативними підрозділами інформація свідчить, що особа може ухилитись від органів кримінального переслідування;

в) оцінка потенційної можливості здійснення протидії розслідуванню, зокрема й за допомогою використання корупційних зв'язків та медіа;

по-друге, своєчасне виявлення та вжиття заходів щодо нейтралізації протидії досудовому розслідуванню та судовому розгляду кримінального провадження. Аналізуючи сутність протидії розслідуванню А. Волобуєв вказує, що протидія розслідуванню полягає у «вборі зацікавленими особами певної лінії поведінки, вжиття заходів, спрямованих на створення перешкод у виявленні, вилученні та використанні доказів з метою ухилення від відповідальності підозрюваного (обвинуваченого)» [2]. Загалом підтримуючи такі позиції, необхідно наголосити, що необхідність залучення оперативних підрозділів до протидії кримінальному переслідуванню значним чином також зумовлюється й тим, що в окремих випадках протидія розслідуванню може мати форми вчинення окремих кримінальних правопорушень, які потребують своєчасного виявлення, припинення та документування. Як відзначає В. Гусева, злочинність як соціальне явище не лише збільшує свої показники, а й вражає жорстокістю способів реалізації. Зокрема, значного поширення набувають кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності, передбачені ч. 2, 3 ст. 342, ст. 343, 345, 347, 348, 350, 352, 353 КК України, та виражаються у посяганнях на життя, здоров'я, майно працівників правоохоронних органів, членів громадських формувань з охорони громадського порядку, близьких родичів указаних суб'єктів тощо. Учинення вказаних кримінальних правопорушень використовується винними як один із способів перешкоджання законній діяльності суб'єктів, на яких покладено реалізацію правоохоронної функції [3]. Вивчення наукових джерел та матеріалів практики свідчить, що дії, спрямовані на протидію кримінальному переслідуванню, які утворюють самостійні склади злочинів, за механізмом свого вчинення є доволі різноманітними, зокрема вони можуть вчинятись

із раптовим умислом під час безпосереднього здійснення стороною обвинувачення окремих процесуальних дій, а можуть утворювати складну, системну та структуровану злочинну діяльність, яка протягом тривалого часу характеризується високим рівнем латентності. У контексті їх відокремлення кризь призму необхідності участі оперативних підрозділів у своєчасній нейтралізації такої злочинної діяльності, на нашу думку, можна виокремити дві самостійні комплексні групи:

– кримінальні правопорушення, які вчиняються в умовах очевидності, що у значною мірою дозволяє слідчому самостійно виявити та зафіксувати таке кримінальне правопорушення. У такому випадку рівень участі оперативних підрозділів не буде інтенсивним, оскільки, фактично, одразу розпочинається кримінальне провадження щодо факту вчинення такого кримінального правопорушення;

– кримінальні правопорушення, які вчиняються в умовах неочевидності, що потребує активного залучення оперативних підрозділів щодо їх своєчасного виявлення та припинення, а в окремих випадках – відповідних підрозділів Департаменту внутрішньої безпеки Національної поліції України. Слушно звернути увагу, що додатково такі правопорушення можуть бути розподілені на дві самостійні групи: а) готування до яких здійснюється в умовах неочевидності, а безпосереднє вчинення злочинних дій може здійснюватися у присутності інших осіб; б) готування та вчинення яких здійснюється в умовах неочевидності, зокрема й шляхом інсценування подій з метою приховування злочину.

У контексті цього ініціативна робота оперативних підрозділів має ключове значення, зокрема її здійснення за такими напрямками: а) аналітична оцінка ймовірності такого рівня протидії; б) встановлення оперативного контролю за окремими учасниками кримінального провадження, їх зв'язками та категорією «оточення»; в) вчинення можливих та необхідних заходів щодо припинення діяльності таких осіб; г) вжиття заходів щодо документування такої злочинної діяльності із подальшою реалізацією відповідних матеріалів шляхом початку кримінального провадження;

по-третє, здійснення необхідних заходів щодо захисту доказів, зокрема й шляхом вжиття комплексу ініціативних агентурно-оперативних заходів. Вивчення наукових джерел свідчить, що питання захисту доказів доволі фрагментарно досліджується науковцями, а такі дослідження, як правило, здійснюються кризь призму забезпечення таємниці досудового розслідування та нерозголошення окремих відомостей [док. див.: 1; 4; 5; 6]. Водночас наголосимо, що питання негласного захисту доказів у кримінальному провадженні на сьогодні залишається майже недослідженою проблемою, оскільки такі наукові праці в основному здійснюються кризь призму забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Водночас слушно звернути увагу, що нормативно-правове регулювання цього процесу не є ефективним, а реальна практика використання таких процедур доволі низькою, що зумовлює прикладну необхідність вжиття працівниками оперативних підрозділів ініціативних заходів різного характеру для вирішення такого завдання, зокрема й формування оперативних позицій в оточенні свідків та інших учасників кримінального провадження;

по-четверте, стрияння слідчому у визначенні стратегії розслідування та прийняття окремих організаційно-тактичних рішень. Необхідно відзначити, що важливість такого напряму оперативного-розшукового забезпечення значною мірою зумовлюється тим, що у матеріалах кримінального провадження, фактично, міститься обмежена інформація, якої недостатньо для прийняття важливих стратегічних і тактичних рішень, у той час як працівники оперативних підрозділів володіють значно ширшим обсягом даних щодо підозрюваного та інших учасників кримінального прова-

дження, особливо у випадках, коли такі особи раніше були об'єктами оперативної уваги й щодо них здійснювалась оперативна розробка, вживались заходи агентурно-оперативного впливу, проводились перевірочні оперативно-розшукові заходи, обліковувались дані у відповідних оперативних обліках тощо. Безумовно, що у даному випадку, особливо під час розслідування кримінальних проваджень високого рівня складності, така інформаційна підтримка має суттєве значення для уникнення ситуацій тактичного ризику та тактичних помилок під час розслідування. Наголосимо, що особливе значення такої напрям оперативно-розшукового забезпечення набуває актуальності під час підготовки та проведення окремих слідчих (розшукових) дій, зокрема обшуків за місцем проживання чи знаходження членів організованих злочинних угруповань, оскільки такі слідчі дії завжди супроводжуються великою вірогідністю тактичного ризику, зокрема можливості вчинення озброєного опору працівникам поліції тощо, що вимагає аналізу усього наявного масиву даних щодо підозрюваних на етапі планування, підготовки та проведення такої категорії слідчих (розшукових) дій;

по-п'яте, виконання функцій кримінального аналізу з метою інформаційно-аналітичної підтримки розслідування. У контексті цього напрям необхідно звернути увагу, що на структурно-функціональному рівні підрозділи, здійснення кримінального аналізу для яких є основною формою роботи, наразі, створені лише у межах Бюро економічної безпеки, хоча методики розвідувальної аналітики використовуються й іншими правоохоронними органами, і, як свідчить опрацювання матеріалів практики, суб'єктами такої діяльності, зокрема щодо розслідування організованих форм злочинної діяльності, є оперативні працівники, наприклад, управлінні стратегічних розслідувань в областях, а також центрального апарату. Наведене зумовлено тим, що функціональна спрямованість на виявлення та нейтралізацію організованих форм злочинної діяльності зумовлює необхідність формування стійких оперативних позицій у злочинному середовищі з метою організації належного оперативного обслуговування окремих напрямів, об'єктів та ліній роботи, систематизації різнопланової інформації щодо окремих категорій осіб, виявлення системи їх зв'язків, прямо чи опосередковано підконтрольних їм активів тощо. Саме тому під час розслідування складних кримінальних проваджень для встановлення неочевидних зв'язків та залежностей слідчі звертаються за отриманням аналітичних звітів до керівників відповідних оперативних підрозділів, а у разі необхідності керівники оперативних підрозділів можуть готувати та надавати такі звіти ініціативно у межах здійснення організаційно-тактичної взаємодії із слідчим;

по-шосте, сприяння у використанні слідчим у кримінальному провадженні конфіденційного співробітництва. Так, у ст. 275 КПК України за слідчим закріплено право використання конфідентів у визначених формах: а) використання інформації, отриманої внаслідок конфіденційного співробітництва; б) залучення таких осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій, передбачених кримінальним процесуальним законодавством. Водночас необхідно відзначити, що слідчий не виступає суб'єктом агентурної роботи у класичному розумінні такої складної форми негласної діяльності і, тому, як свідчить опрацювання матеріалів практики, використання таких форм співробітництва здійснюється із залученням позаштатних негласних працівників, які перебувають на зв'язку з працівниками оперативних підрозділів та здатні виконувати поставлені завдання у силу наявності досвіду та достатнього рівня розвідувальних можливостей;

по-сьоме, забезпечення проведення негласних операцій у межах кримінального провадження. Необхідно звернути увагу, що КПК України не використовує термінологічну конструкцію «негласні операції», а лише негласні слідчі (розшукові) дії. Водночас слушно спиратись на напрацьований у теорії та практиці оперативно-розшукової діяльності досвід щодо розуміння окремих комплексних негласних заходів саме крізь категорію негласних чи оперативно-тактичних операцій, зокрема, наприклад, виконання спеціального завдання із розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації. Так, КПК України у ст. 273 визначає лише підстави та окремі процесуально-процедурні особливості виконання такого завдання, у той час як практика вивчення досвіду проведення таких операцій правоохоронними органами України свідчить про необхідність їх детального планування, підбору штатного негласного працівника, його підготовку, формування усіх необхідних умов щодо безпечного впровадження у злочинне середовище, перебування там, оскільки тривалість виконання такого завдання може доходити до 6 місяців і бути продовженою, а також безпечного виведення із такої операції. Аналіз практики роботи оперативних підрозділів свідчить, що вирішення таких організаційно-тактичних завдань, планування, моделювання розвитку та прорахунки можливих сценаріїв розвитку такої операції покладаються на керівників оперативних підрозділів, а працівники слідчих підрозділів навіть не завжди долучаються до розроблення загального плану такої операції, зокрема й з метою мінімізації можливості розшифрування її деталей та створення загрози життю та здоров'ю працівника, який впроваджується у злочинне середовище.

Аналогічні моделі організації роботи застосовуються й щодо проведення операцій із затримання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, зокрема у випадках, якщо є дані, що такі особи: а) є постійними членами стійких організованих злочинних угруповань; б) можуть чинити під час затримання фізичний та збройний опір працівникам правоохоронних органів тощо, оскільки окремі практичні приклади затримання таких осіб, які супроводжувалися загибеллю працівників поліції під час виконання свої безпосередніх обов'язків, свідчать про нехтуванням залучення оперативних підрозділів до планування таких операцій та ретельної аналітичної оцінки профілів осіб, які були суб'єктами затримання;

по-восьме, розшук осіб, які ухиляються від кримінального переслідування. Так, винесення слідчим постанови щодо оголошення особи у розшук згідно з п. 2 ч. 1 ст. 280 КПК України є підставою для зупинення досудового розслідування, а одночасно й підставою для заведення оперативно-розшукової справи категорії «Розшук» та організації роботи за цією справою, з метою встановлення місця перебування та затримання особи, яка ухиляється від кримінального переслідування.

Підсумовуючи викладене, необхідно відзначити, що компаративний аналіз кримінального процесуального та оперативно-розшукового законодавства свідчить про наявність достатніх правових основ для виокремлення оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження як самостійної організаційно-тактичної форми роботи оперативних підрозділів. Зважаючи на існуючу практику роботи, виокремлені нами елементи можна охарактеризувати як типову структуру оперативно-розшукового забезпечення кримінального провадження на сучасному етапі, що безумовно не є статичною і може доповнюватись із урахуванням розвитку слідчої та оперативно-розшукової практики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранік Р.В. Особливості охорони інформації, що становить державну таємницю у кримінальному судочинстві. *Адвокат*. 2011. № 4. С. 15–18.
2. Волобуєв А.Ф. Подолання протидії організованих злочинних груп розслідуванню економічних злочинів. *Вісник ЛІВС МВС України*. 1999. № 3. С. 201–213.
3. Гусєва В.О. Методика розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності : монографія. Харків : ТОВ «У справі», 2020. 452 с.
4. Лисюк А.М. Захист доказів на стадії досудового розслідування злочинів у сфері незаконного обігу підакцизних товарів. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія і практика)*. 2018. Вип. 1–2. С. 307–312.
5. Лісогор В.Г. Криміналістичне забезпечення збереження таємниці досудового слідства : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2009. 20 с.
6. Ляш А.О. Недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2013. № 1. С. 1–14.
7. Падалка Л.О. Використання методики розвідувальної аналітики під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень у сфері оподаткування: дис... докт. філософії : 081. К., 2023. 250 с.
8. Цехан Д.М., Гловюк І.В. Оперативно-розшукова діяльність та кримінальне переслідування: проблеми співвідношення (функціональний аспект). *Порівняльно-аналітичне право*. № 4. 2013. С. 345–349.